

"ВАҚТ" КОНЦЕПТИГА ОИД АРАБ ЛЕКСЕМАЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ

Мамаражабова Ирода Файзуллаевна,

УзМУ Журналистика ва ўзбек филологияси факултети

Ўзбек тилишунослиги катта ўқитувчиси, PhD.

E-mail: mamarajabovairoda088@gmail.com

Аннотация. Мазкур мақола "Вақт" концептига оид арабча лексикал бирикмаларни таҳлил қилишга бағишланган. Ушбу таҳлил орқали вақт тушунчаси ва унга оид турли арабча лексемалар, жумладан "аср", "сана", "муддати", "соат", "дақиқа", "сўния", "лаҳза" ва бошқа кўплаб сўзлар кўриб чиқилади. Мақолада, шунингдек, вақтнинг турли маданий, сиёсий ва ижтимоий ўзгаришлар билан боғлиқлиги, вақтнинг таснифланиши ва унинг тарихий даврлар билан алоқаси муҳокама қилинади. Қуръондаги вақтга оид кўплаб оят ва ҳадислар, вақтнинг аҳамияти ва унинг инсоният учун катта қадри таъкидланади. Муқаддас китобда вақтнинг аҳамиятини англаш ва унинг тўғри баҳоланиши зарурлиги ҳақида қимматли маслаҳатлар берилган. Мақолада вақтга оид арабча лексикал бирикларнинг замонавий таҳлили ҳамда улар орқали пайдо бўладиган маданий-манаевий тафовутлар батафсил ёритилган.

Калит сўзлар: вақт, арабча лексика, Қуръон, ҳадис, давр, тарих, аср, сиёсий ўзгаришлар, маданий тафовутлар.

Вақтга доир сўзлар асли арабчадан олинган, яъни арабчадан ўзлаштирилган. Буларга қуйидагилар киради: аср, сана, муддат, вақт, соат, дақиқа, сония, лаҳза, тарих, азалий, абадий, давр, замон, муваққат, он, фурсат, боқий, фоний, саҳар, завол, қиём, наҳор, қадим ва ҳоказо.

Даврларни давр сифатида таснифлаш бир қанча омилларга, жумладан, сиёсий ўзгаришларга боғлиқ бўлиши мумкин. Биз Аббосийлар даврини Аббосийлар даври номи ҳам деб атаймиз. Ёки Уйғониш ва қоронғу асрлар каби ижтимоий ўзгаришларга боғлиқ бўлиши мумкин. Ёки тош даври ёки бронза даври каби цивилизация ўзгаришлари ҳақида фикр юритамиз.

Давр концепцияси аҳд тушунчасидан фарқ қилади, чунки аҳд даврга қараганда кўпроқ сиёсий жиҳатни ифодалайди, чунки у ҳукмрон сулола, подшоҳ ёки президентнинг ҳукмронлик даврига тегишли. Аҳд одатда даврдан қисқароқ.

“Аср” сўзининг ўзи контекстга кўра фарқ қилувчи турли маъноларга эга бўлиб, давр бу давр бўлса, тарихда эса шоҳга, давлатга, муҳим воқеаларга, кашфиётлар ва ўзгаришларга боғлиқ бўлган давр тушунилади. Тарихчилар уни бўлишлари ва шу вақт оралиғидаги ўхшашликларга кўра унинг бошланиши ва тугашини аниқлашлари мумкин. Агар айtilса, масалан: тош даври, тўғри йўл -

йўриқли халифалар даври, информатика даври ва шунга ўхшаш ва бир даврнинг боши ва охирини ажратиш осон, масалан, Буюк Депрессия ўтган асрнинг 30-йилларида бўлган, ammo ҳамма даврларни бир хил аниқлик билан ажратиш бўлмайди. Вақт доираси ҳақиқати ҳақида тарихчилар ўртасидаги баҳс-мунозараларни кўплаб келтиришимиз мумкин.

Айрим тарихий даврлар ўша даврларнинг маданий-ижтимоий характерини акс эттирувчи таърифлар билан уларнинг фарқланишига кўра тавсифланиши мумкин. Ушбу номлар ва тавсифлар қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин:

Олтин аср : Бу цивилизация сиёсий, илмий ёки ижтимоий даражада ўз бериш чўққисига гувоҳ бўлган даврдир.

Қоронғу аср: бу тегишли цивилизация таназзул ёки ҳалокат гувоҳи бўлган ёки жаҳолат ёки касаллик тарқаладиган давр.

Уйғониш даври: Бу белги цивилизация ўзининг аввалги даврига қайтишига гувоҳ бўлган қоронғу даврдан кейинги даврга нисбатан қўлланилади.

Яна вақтни маълум бир воқеа билан боғлаш ҳолати ҳам мавжуд. Мисол учун, Муҳаммад мустафо соллаллоҳу алайҳи васаллам дунёга келишининг хабари инсониятга берилган бошланган эди. Ана ўша хабарлардан бири тарихга “фил” воқеаси номи билан кирган ҳодиса милоднинг 570 йилида юз берган эди.

Яна Қуръонда келадигани, Қуръони Карим вақт қадрининг буюклиги ҳамда Аллоҳнинг инсонга қаратган фазлу карамининг кенглиги ҳақида баён қилиб: **«У доимо айланиб турувчи қуёш ва ойни ҳам сизлар учун бўйинсундирди (яъни, сизлар яхши яшашингиз учун тартиб-интизомга солиб қўйди). Яна у Зот кеча ва кундузни сизлар учун бўйинсундирди. Шунингдек, сизларга барча сўраган нарсаларингиздан ато этди. Агар сизлар Аллоҳнинг неъматларини санасангизлар, саноғига етолмайсизлар»**,¹ дейди.

Аллоҳ Қуръонда яна айтади: **«У эслатма - ибрат олмоқчи бўлган ёки шукр қилмоқчи бўлган кишилар учун кеча ва кундузни (бир-бирининг) ўрнини босувчи қилиб қўйган зотдир»**, (Фурқон сураси, 62-оят мазмуни). Яъни, Аллоҳ кечанинг ортидан кундуз ва кундузнинг ортидан кечани келадиган қилиб қўйди, демак, кимда-ким улардан бирини беҳуда амаллар билан ўтказса, иккинчисида ўша қилган хатоларини тўғрилаш тадоригини кўриши мумкин. Аллоҳ таоло вақтнинг аҳамиятини баён қилиб, Маккада нозил қилган сураларининг муайян қисмларида, бир неча сураларнинг эса бошларида вақтга қасам ичади. Бунга мисол тариқасида «Вал-Лайл», «Вал-Фажри», «Ваз-Зуҳо», «Вал-Аср» кабиларни олиш мумкин. Мазкур сураларни кўздан кечирсак, Аллоҳнинг қуйидаги сўзларини ўқиймиз: (мазмуни):

¹ Қуръони Карим. Иброҳим сураси, 33–34 оятлар мазмуни

«Борликни ўз зулмати билан ўраб келаётган кечага қасам; Ёришиб - кўринган кундузга қасам» (Вал-Лайл, 1–2). «Тонгга қасам; (Зулхижжа ойдан аввалги) ўн кечага қасам». (Вал-Фажр, 1–2). «Чошгоҳ вақтига қасам; (Ўз зулмати билан чор атрофни, қоплаб - ўраб олган кечага қасам» (Ваз-Зуха, 1–2). «Аср (вақти)га қасамки, барча, инсон зиён-бахтсизликдадир».²

Агар Аллоҳ ўз махлуқларидан бирининг номи билан қасам ичса, бу ҳолат ё ҳодисага инсонларнинг диққатини қаратиш ҳамда ўша қасам ичилган нарсанинг қадри ва манфаати буюклигини инсонларга билдириш ҳисобланишини муфассир олимлар тушунтиришган. Пайғамбар суннатларида ҳам вақт қиймати алоҳида таъкидланади ва уни Аллоҳ олдида қиёмат кунида инсон бўйнидаги бир масъулият экани тасдиқлаб ўтилган.

Шунингдек, инсон умрининг ҳар бир давридан умумий равишда, ёшлик давридан эса, ўзига хос шаклда сўралади. Ёшлик умрнинг бир бўлаги, лекин унинг бошқа даврлардан ажратиб турувчи ўзига хос қийматдор тарафи бор. У ҳаёти ғайрату шижоатга, ўткинчи мақсадга тўла ёшдир, ҳамда (ёшлик) икки заифлик - гўдаклик ва кексалик - орасидаги жисмоний қувватга тўлишган бир даврдир. Рум сураси 54-оят мазмуни бундай: “Аллоҳ шундай зотдирки, сизларни ночор нарсдан (яъни, бир томчи сувдан) яратди, сўнгра (сизлар учун) ночорликдан кейин куч-қувват (пайдо) қилди, сўнгра куч-қувватдан кейин яна ночорлик ва қарикликни (пайдо) қилди...”.

Ҳатто, ҳисоб-китоб кунида ҳам мукаллафга бағишланган асосий тўртта саволдан иккитаси вақт ҳақидадир.

Муоз ибн Жабалдан ривоят қилинади, пайғамбаримиз (саллаллоҳу алайҳи васаллам) айтадилар: «Банда қиёмат куни тўрт хислатидан сўралмагунча, бир қадам ҳам олдинга силжий олмайди. Бу саволлардан биринчиси - умрини нима билан ўтказгани; иккинчиси - ёшлик даврида нима билан машғул бўлгани; учинчиси - мол-дунёни қай йўсинда (қайси касб орқали) топгани ва нималарга сарфлагани; тўртинчиси - ўрганган илмига қандай амал қилгани сўралади». Баззор ва Табароний ривояти.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қуръони Карим. Иброҳим сураси, 33–34 оятлар мазмуни.
2. Қуръони Карим. Фурқон сураси, 62-оят мазмуни.
3. Қуръони Карим. Вал-Лайл, 1–2.
4. Қуръони Карим. Вал-Фажр, 1–2.
5. Қуръони Карим. Ваз-Зуха, 1–2.
6. Қуръони Карим. Вал-Аср, 1–2.

²Қуръони Карим. Вал-Аср,1–2

7. Мажидов, Ҳ. **Ҳозирги тожик адабий тилининг фразеологик тизими.** Душанбе: Деваштич, 2006.
8. Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсиддин. **Ғиёс-ул-луғот.** Душанбе: 1987.
9. М.Қ. Табаронӣ. **Ҳадислар.**
10. Баззор. **Ҳадислар.**

